

Μνήμων

Τόμ. 13 (1991)

Άλέξης Πολίτης, Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, 422 σ.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ

doi: [10.12681/mnimon.474](https://doi.org/10.12681/mnimon.474)

Βιβλιογραφική αναφορά:

ΛΟΥΚΟΣ Χ. (1991). Άλέξης Πολίτης, Η ανακάλυψη των ελληνικών δημοτικών τραγουδιών, Αθήνα, Θεμέλιο, 1984, 422 σ. *Μνήμων*, 13, 406-408. <https://doi.org/10.12681/mnimon.474>

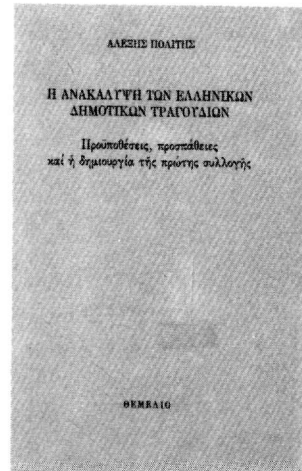
Ἄλξης Πολίτης, Ἡ ἀνακάλυψη τῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν, Ἀθήνα, Θεμέλιο, 1984, 422 σ.

Τὸ ἔργο μοιάζει μὲ ἀστυνομικὴ ἱστορία: ἐνῶ περιμένεις ἀπὸ κάποιον «φωτισμένο» Ἕλληνα τὴν ἀνακάλυψη, τὴν πρωτοβουλία ἔχουν οἱ Γερμανοὶ ρομαντικοί, γιὰ νὰ κλέψει τελικὰ τὴν παράσταση ἕνας Γάλλος. Ἡ διαφορὰ ἐδῶ εἶναι ὅτι ἐπειδὴ ὁ Ἄλξης Πολίτης δὲν εἶναι μυθιστοριογράφος ἀλλὰ ἱστορικός, χωρὶς νὰ μᾶς στερεῖ ἀπὸ τὴν ἀγωνία μας, μᾶς ἐξηγεῖ ἀναλυτικὰ καὶ μεθοδικὰ ποιοὶ καὶ γιατί φαίνονται νὰ ἀποκλείονται ἀπὸ τοὺς πιθανοὺς «υπόπτους» καὶ ποιοὶ καὶ γιατί συγκεντρώνουν τὶς περισσότερες προϋποθέσεις γιὰ τὸ ἐγχείρημα: τὴν ἔκδοση τῆς πρώτης συλλογῆς. Ἐχεις, πάντως, τὴν αἴσθηση ὅτι ὡς τὸ τέλος ὅλα εἶναι πιθανὰ —ὄχι μικρὸ ἐπίτευγμα γιὰ ἕνα ἱστορικὸ ἔργο.

Ξεκινώντας ὁ συγγραφέας ἀπὸ τὴ βασικὴ θέση ὅτι προϋπόθεση γιὰ τὴν ἀνακάλυψη τῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν εἶναι ἡ διαμόρφωση ἐθνικῶν συνειδησέων, ἀναζητεῖ τὶς πρώτες σχετικὲς ἐνέργειες στὴ Δυτικὴ Εὐρώπη, στὴν περίοδο, χοντρικὰ, 1770-1830. Ἐκεῖ μὲ τὴν πολλαπλὴ ἀνάπτυξη, τὴν κυριαρχία μερικὲς φορές, τῆς μεσαίας τάξης ἐπαναπροσδιορίζονται οἱ ἔννοιες τοῦ ἔθνους καὶ τοῦ κράτους. Ἡ γένεση τῶν ἐθνικῶν συνειδησέων ὀδηγεῖ στὴν ἐμφάνιση τοῦ ρομαντισμοῦ καὶ τῶν ἐθνικῶν λογοτεχνικῶν σχολῶν. Στὴν Γερμανία, ἰδιαίτερα, ὅπου ὑπῆρχε πρόβλημα ἐθνικῆς ἐνότητας, ἡ ἀνακάλυψη τῆς ἐθνικῆς λογοτεχνίας λειτούργησε ὡς πολιτισμικὴ ἀπάντηση στὸ αἴτημα γιὰ αὐτόνομη ὑπαρξὴ τοῦ ἔθνους. Ἡ στροφή, ἐπομένως, τῶν Γερμανῶν στὴ δημοτικὴ τους ποίηση συνδύαζε τὶς πνευματικὲς τάσεις μὲ τὶς πολιτικὲς ἀνάγκες, ἀνταποκρινόταν στὰ αἰτήματα τῆς κοινωνίας, γι' αὐτὸ καὶ καρποφόρησε. Ἀντίθετα, στὴ Γαλλία, ὅπου δὲν συνέτρεχαν ἱστορικὸι λόγοι, καθυστέρησε τὸ λαογραφικὸ ἐνδιαφέρον.

Ὅταν ἡ ὀπτικὴ γωνία τῶν Εὐρωπαϊῶν ἀλλάξε ὡς πρὸς τὸ λαϊκὸ τους πολιτισμὸ καὶ τὰ λαϊκὰ τραγούδια ἐνσωματώθηκαν στὴ λογιόσυνη, τὰ ἐλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια δὲν ἔμειναν ἔξω ἀπὸ τὸν προβληματισμὸ τους. Ἡ ἔνταξη αὐτὴ ὀφείλεται κυρίως στὸ γεγονός ὅτι εἶχαν ἀρχίσει σταδιακὰ οἱ Νεοἕλληνες νὰ θεωροῦνται ἀπόγονοι τῶν ἀρχαίων Ἑλλήνων. Στὴν ἀλλαγὴ αὐτὴ δὲν συνέβαλαν μόνο οἱ περιηγητὲς ἀλλὰ καὶ οἱ ἴδιοι οἱ Ἕλληνες μὲ τὴν ἔντονη, ἀπὸ τὸ 18ο αἰῶνα κυρίως, παρουσία τους στὰ μικρὰ καὶ μεγάλα κέντρα τῆς Εὐρώπης. Τὸ 1800 τὸ μάθημα τῆς νέας ἐλληνικῆς γλώσσας ἄρχισε νὰ διδάσκεται στὴν École des langues orientales.

Στὸ δεύτερο μέρος τοῦ βιβλίου παρακολουθοῦνται οἱ προσπάθειες, ἀπλὲς ἢ πιὸ σύνθετες, γιὰ τὴ δημιουργία συλλογῶν ἐλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Ἀναλυτικὰ περιγράφεται ἡ ἀπόπειρα (1804) τοῦ J.C.L. de Sismondi, Ἑλβετοῦ γαλλόφωνου, τοῦ ὁποῦ ἀναζητεῖται ἡ θέση στὸ κύκλωμα τῶν ἰδεῶν τῆς ἐποχῆς, ὁ φιλελληνισμὸς του, ἡ σχέση του μὲ τὸ γερμανικὸ ρομαντισμὸ, τὸ τί εἶχε στὸ νοῦ του ὅταν ἐνδιαφερόταν γιὰ τὰ ἐλληνικὰ δημοτικὰ τραγούδια.

Δέν μπορεί νά μὴν ἐπισημάνει κανεὶς ἐδῶ τὴν εὐρύτητα τῶν πηγῶν καὶ βοηθημάτων στὰ ὁποῖα ἀνέτρεξε ὁ συγγραφέας γιὰ τὸν ἐντοπισμὸ τῶν μαρτυριῶν ποὺ χρειάζοταν. Ἄλλὰ δὲν εἶναι μόνον ἡ εὐρύτητα, εἶναι, κυρίως, ἡ κριτικὴ χρησιμοποίηση τῶν πληροφοριῶν. Ὁ χειρισμὸς τῶν παραπομπῶν στὶς ὑποσημειώσεις, ὁ τρόπος παρουσίας τῶν παραθεμάτων εἶναι ἓνα μᾶθημα ἱστορικῆς μεθόδου. Δείχνουν, συγχρόνως, καὶ τὸ σεβασμὸ τοῦ συγγραφέα πρὸς τὸν ἀναγνώστη.

Ἡ ἀπόπειρα τοῦ Sismondi ἀποδείχθηκε πρῶιμη. Δέκα χρόνια ἀργότερα, στὰ 1814-1815, ὁ Γερμανὸς βαρόνος Werner von Haxthausen θὰ ἀνανεώσει τὴν προσπάθεια καὶ θὰ ἐπιτύχει τὸν καταρτισμὸ τῆς πρώτης συλλογῆς ἀπὸ 50 τραγούδια. Τὸν βοήθησε τὸ εὐνοικὸ κλίμα τῆς Βιέννης: ἡ ἰσχυρὴ ἑλληνικὴ παροικία καὶ ἡ ἀφιξὴ ἐκεῖ πολλῶν λογίων μὲ ἀφορμὴ τὸ συνέδριο τῆς Βιέννης. Τὰ τραγούδια μεταφράστηκαν στὰ γερμανικὰ καὶ παρουσιάστηκαν, ἀνάμεσα σὲ ἄλλους, στὸν Κοπιτάρ, τὸν J. Grimm, τὸν Γκαίτε, τὸν ἱστορικὸ B. G. Niebuhr. Δὲν τυπώθηκαν ὅμως καὶ ἔτσι ἡ ἀπήχησή τους ἔμεινε στὸν κύκλο τῶν μυημένων.

Οἱ εὐρωπαϊκὲς αὐτὲς ἀναζητήσεις φαίνεται ὅτι εἶχαν κάποια ἀπήχηση στοὺς Ἕλληνες, ἰδιαίτερα σὲ ὀρισμένες κοινωνικὲς ομάδες, ὅπου ἡ οἰκονομικὴ ἀπογείωση εἶχε δημιουργήσει τίς προϋποθέσεις γιὰ μεταλλαγές στὶς συνειδήσεις, γιὰ διανοητικὴ ἀπελευθέρωση. Ἡ κυρίαρχη τάση εἶναι αὐτὴ τοῦ Κοραΐ: τὸ ἑλληνικὸ ἔθνος θὰ διαμορφωθεῖ μὲ τὴ διεύρυνση τῆς παιδείας ποὺ θὰ ἐπιτρέψει τὸ φωτισμὸ του καὶ θὰ τὸ ἀπαλλάξει ἀπὸ τὸ σκοτεινὸ παρελθόν, ἐνῶ ἕνας ἀριθμὸς λογίων θὰ ἀναλάβει τὸ σχετικὸ ἔργο. Ἡ σύλληψη αὐτὴ στηρίζεται στὰ σχήματα τοῦ Διαφωτισμοῦ. Ὁ Ἀλέξης Πολίτης προβάλλει ὡς ὑπόθεση ἐργασίας μίᾶ παράλληλη ἐκδοχή: μήπως σὲ ἄλλα περιβάλλοντα ἀπὸ αὐτὰ τοῦ Παρισιοῦ, στὴ Βιέννη γιὰ παράδειγμα ἢ τὴν Τεργεστή ἢ τίς πόλεις τῆς Γερμανίας, οἱ ἐκεῖ ἐγκατεστημένοι Ἕλληνες ὀδηγοῦνται σὲ μιὰ ἄλλη σύλληψη τοῦ ἐθνισμοῦ ποὺ στηρίζεται στοὺς προβληματισμοὺς τῆς γερμανικῆς σκέψης, σύμφωνα μὲ τοὺς ὁποίους ἡ ἐθνικὴ συνείδηση «προϋπάρχει στὸ λαὸ καθαρότερη καὶ χρέος τῶν ἡγετιῶν τάξεων εἶναι νὰ τὴν προβάλλει καὶ διόλου νὰ τὴν ὑπερβεῖ». Ἡ διερεύνηση αὐτῆς τῆς ὑπόθεσης ὀδηγεῖ στὴ διαπίστωση ὅτι ὀρισμένες μαρτυρίες φαίνεται νὰ ὑποδηλώνουν ὅτι ὑπῆρξε καὶ ἡ τάση αὐτὴ, ἀλλὰ παρέμεινε περιθωριακὴ. Μὲ τὴν ἐκρηξή, μάλιστα, τῆς Ἐπανάστασης παύει τελειῶς νὰ ὑφίσταται γιὰτὶ οἱ Ἕλληνες ἐπιβεβαιώνουν πλέον τὸν ἐθνισμὸ τους μὲ τὰ ὄπλα καὶ ὄχι μὲ κείμενα φιλολογικὰ. Ἡ Ἐπανάσταση χρειάζεται γιὰ τοὺς σκοποὺς τῆς τὰ ἰδεολογικὰ ὄπλα τοῦ Διαφωτισμοῦ ὄχι τοῦ Ρομαντισμοῦ. Τὰ τραγούδια ποὺ κυρίως χρησιμοποιοῦνται εἶναι οἱ πολεμικοὶ θούριοι.

Ὡστόσο, ἡ Ἐπανάσταση τῶν Ἑλλήνων συνταράσσει τίς εὐρωπαϊκὲς συνειδήσεις, ἰδιαίτερα στὸ χῶρο τῆς φιλελεύθερης ἀντιπολίτευσης. Μέσα σὲ ἓνα κλίμα ἔντονου φιλελληνισμοῦ ὁ Γάλλος J. A. Buchon πλησιάζει πολὺ κοντὰ στὴν ἔκδοση τῆς πρώτης συλλογῆς ἑλληνικῶν δημοτικῶν τραγουδιῶν. Φαίνεται ὅμως ὅτι δὲν εἶχε τὴν ἀπαιτούμενη φιλολογικὴ προετοιμασία. Τὸ κενὸ καλύπτει ὁ συμπατριώτης του Κ. Φοριέλ (1823: ἡ ἀγγελία τῆς ἔκδοσης, 1824-1825: ὁ πρῶτος καὶ δεῦτερος τόμος τῶν *Chants populaires de la Grèce moderne*) ὁ ὁποῖος ἐπιβάλλεται ἀμέσως μὲ τὴν ποιότητα τῆς δουλειᾶς του καὶ ἀποθαρρύνει, ἔτσι, τὴν παράλληλη προσπάθεια τῶν Γερμανῶν, ποὺ τὴν ἐνθαρρύνει καὶ ὁ Γκαίτε, νὰ προλάβουν τὸν Φοριέλ μὲ τὴν ἔγκαιρη ἔκδοση τῆς συλλογῆς τοῦ Haxthausen.

Στὸ τρίτο τμῆμα τοῦ βιβλίου παρουσιάζεται ὁ Claude Fauriel (1772-1844). Αὐτοδίδακτος ἀλλὰ μὲ εὐρύτατη μόρφωση καὶ γλωσσομάθεια θὰ ἐπηρεάσει μὲ τὴν ἔντονη

προσωπικότητά του πρόσωπα όπως ο Victor Cousin, η Mme de Staël, ο B. Constant, ο A. Manzoni κ.ά. Έργο ζωής του ή «Ίστορία τής ποίησης του Νότου». Ή διερεύνησή του θά ώθήσει τόν Φοριέλ νά αναζητήσει τή γένεση τής ποίησης σέ όλες τīs λογοτεχνίες. Είχε, επομένως, όλα τά εφόδια νά εκτιμήσει τή σημασία τών δημοτικών τραγουδιών. Ή Έλληνική Έπανάσταση, παράλληλα, αποτέλεσε, μεταξύ τών άλλων, πρόκληση για τīs δημοκρατικές του πεποιθήσεις (ο ίδιος άνηκε στόν κύκλο τών Ίδεολόγων). Θέλησε νά συμβάλει κι αυτός στη διεύρυνση τών φιλελληνικών τάσεων τής γαλλικής κοινωνίας. Οί νεοέλληνες φίλοι του τόν συνέδραμαν με τīs πληροφορίες τους. Μερικοί από αυτούς προβάλλονται πλουσιοπάροχα, και άπολαυστικά, μέσα από τīs σχέσεις τους με τόν Φοριέλ: ο ύπολογιστής Α. Μουστοξύδης, ο αισθαντικός Τριαντάφυλλος Πατσούρας, ο έριστικός Χριστόδουλος Κλονάρης, ο Ν. Πίγκολος, ο Ίω. Γ. Μακρής, ο Ν. Μαυρομμάτης. Ο κύκλος δηλαδή του Κοραή, αν εξαιρέσουμε τόν Μουστοξύδη —ο τελευταίος είχε βοηθήσει και τόν Sismondi στόν καταρτισμό τής συλλογής του, ενώ ο Θ. Μανούσης τόν Haxthausen. Όλοι όμως αυτοί στάθηκαν άπλως συλλέκτες και πληροφορητές. «Ή συλλογή τών δημοτικών τραγουδιών, έπισημαίνει ο Α. Πολίτης, «είναι έργο του Φοριέλ, όχι τής έπαφής του με τούς Έλληνες φίλους του», «αυτός πρόβαλλε μιá πολιτισμική άξία πού δέν συμπεριλαμβανόταν στόν κόσμο τους».

Ο Φοριέλ νόμισε ότι ή έκδοση τών ελληνικών δημοτικών τραγουδιών θά ήταν ένα μικρό διάλειμμα στο μεγάλο του έργο για τήν ποίηση του Νότου. Ήπειδή αυτό δέν ολοκληρώθηκε, τά ελληνικά τραγούδια, ή μόνη αυτότελης εργασία του, τόν εξέφρασαν περισσότερο από όσο ο ίδιος είχε φανταστεί.

Στό τέταρτο και τελευταίο τμήμα του βιβλίου ο συγγραφέας, με ζηλευτή φιλολογική έπάρκεια, επιχειρεί νά άνασυχροτήσει τά διάφορα στάδια τής εργασίας του Φοριέλ: από τή συγκέντρωση τών πρώτων τραγουδιών ως τήν παράδοση του τελικού σώματος στο τυπογραφείο. Ή περιπλάνηση αυτή —που δέν θά ήταν δυνατή χωρίς τή «ψηλαφητή» σχέση του συγγραφέα με τά κατάλοιπα του Φοριέλ— άναδεικνύει και τή στάση του Φοριέλ άπέναντι στο ύλικό του: «είχε ξεπεράσει τά όρια τής εποχής του». Το έπίμετρο («άποσπασματικό χρονικό τής έκδοσης») και τά διάφορα παραρτήματα ολοκληρώνουν τò έργο.

Ή σκιαγράφηση αυτή μεταφέρει πολύ άμυδρά τόν πλούτο τής αφήγησης και τών επιχειρημάτων του συγγραφέα. Τά δημοτικά τραγούδια είναι ένα θέμα έντονα ιδεολογικοποιημένο γιατί συνδέεται με τή λαϊκή δημιουργία και τήν έθνική ταυτότητα. Ο Α. Πολίτης, στηριζόμενος σέ εξαντλητική έρευνα τών πηγών και κριτική άντιμετώπιση τών όσων έχουν ως τώρα γραφεί σχετικά, διατυπώνει άπόψεις πού έρχονται σέ πλήρη άντίθεση με καθιερωμένα σχήματα. Το έργο του άνήκει στην κατηγορία εκείνων πού μπορούν νά ευαισθητοποιήσουν όχι μόνο τούς έπαγγελματίες ιστορικούς και φιλόλογους, αλλά τούς εκπαιδευτικούς, τούς φοιτητές, κάθε φιλόσοφα.

ΧΡΗΣΤΟΣ ΛΟΥΚΟΣ